

Néhány hónappal később Pesten Vojnits Antónia is meghalt. A szabadságharc után Pilaszánovits Józsefet letartóztatták és két évet (1852-4) Pesten az Újépületben, majd Josefstadtban töltötte 10 éves börtönbüntetését, teljes vagyonát is elkobozták. Fia, ifjabb Pilaszánovits József megpróbálta kiszabadítani, illetve büntetését enyhíttetni.¹¹ Elítélésének oka a szabadkai vésztörvényszéki működése volt. A szabadságharc utáni megtorlásokról a megyei monográfia így emlékezett meg: „Azok, a kik a szabadságharc alatt a vármegyében működtek, leginkább a temesvári haditörvényszék elé kerültek. A temesvári haditörvényszék azonban nagy tért engedett a személyes befolyásoknak és a közbenjárásoknak. Így Aszt Nándor, a vármegye főjegyzője, a ki a függetlenségi nyilatkozatra a kormányhoz intézett feliratot szerkesztette, csodálatosképen megmenekült az elítélés alól. Putnik Béla, volt alispánt, a kit még elítélés előtt szabadlábra helyeztek, jószágelkobzásra ítélték. Legnagyobb beszámítás alá estek a vésztörvényszék tagjai, a kik közül Hoffmann Mihályt és Lénárd Mátét közteli halálra ítélték, de kegyelem útján a halálos ítéletet 18, illetőleg 15 évi sáncmunkára változtatták át. Pilaszánovits József vésztörvényszéki elnök, a kit 10 évi fogságra s vagyonelkobzásra ítélték, Josefstadtban töltötte ki büntetésének egy részét; de később ő is kegyelmet nyert s elkobzott vagyonát is visszakapta.”¹² 1860-ban szabadult Josefstadtból, és 1870. szeptember 8-án halt meg Roglaticán.¹³

Fábián Borbála

Ruha teszi az embert

Magyar viseletek a XVIII. század közepétől a reformkorig

A magyarországi öltözködésben megnyilvánuló idegen hatás II. József uralkodása alatt érte el a tetőfokát, amikor nemcsak külsőségekben, hanem a nyelvhasználat terén is jórészt megvált nemzetünk az „ösi” tradícióktól. A társalgási nyelv is idegen lett, a magyar arisztokrácia férfitagjai többnyire németül leveleztek és beszélgettek, az előkelő magyar asszonyok sem akartak a divattól elmaradni, így társaságban és közhelyeken sokszor szégyelltek magyarul beszélni. Az arisztokrácia társas életéből kiszorult magyar nyelv csak a köznemesség otthoni társalgási nyelveként őrződött meg. Ha pedig valaki nem tudott, vagy nem akart németül beszélni, akkor latin nyelven érintkezett.¹ Sokan elhagyták az évszázados ruházatukat, a férfiak a XVI–XVII. századi mentéjükét és dolmányukat, sarkantyús eszmájukat, helyette európai, „nyugati” módon kezdtek öltözködni, magyaros jellegként a régi viseletből egyedül csak a zsinórozás maradt meg.² Mindez elsősorban a bécsi udvarban élő főnemességre volt jellemző, a köznemesség azonban továbbra is őrizték a keleties, katonás jellegű magyar viseleti formákat. A XVIII. század végi férfiviselet éppen ezért kevésbé tekinthető magyarosnak, mint a korábbi évszázadokban. A szűk pantallós nadrág (mivel a lovagláshoz kiváló, ezért a huszárok is átvették) szabása és alakja nem változott, csak díszítése lett gazdagabb, ugyanis a dolmány megrövidülésével a nadrágszárra sújtás került, kezdetben egyszerű vitézkötés, a század közepétől viszont a comb egész felső felét díszíteni kezdték ék alakban, amely mellett a hímzés és rojtozás is megjelent.³

A XVIII. század közepére francia hatásra a szűk nadrág mellett általánossá vált a térdnadrág viselete selyemharisnyával, *strimfl*ivel. A száras nadrágot háttérbe szorító strimfliről és a térdnadrágról Kazinczy Ferenc önéletrajzában is olvashatunk, melyben Orczy Lőrinc költő tábornokkal való találkozását ír

¹¹ Erről tanúskodik egy levél, amelyet az OSZK-ban őriznek. L. bővebben: *Fábián Borbála*: Pilaszánovits József levele Pilaszánovits Lajoshoz. Adalék az 1849 utáni bácskai megtorlások történetéhez. Bácsország 2008/4. 66–69.

¹² *Borovszky* i. m. 235–236.

¹³ Halálának dátuma tévesen jelent meg Szluha Márton könyvében (*Szluha* i. m. 282.), ugyanis a gyászjelentés és Vojnich József kutatásai szerint is nem 1871-ben, hanem 1870-ben halt meg (Sz.T.F.:1.35 – Pilaszánovich A.).

¹ *Nagy Róza*: Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. In: *Művelődéstörténeti Értesítések* 62. szám. Bp., 1912. 3.

² *Nagy* i. m. 12.

³ *Domanovszky Endre*: Korok ruhái. Corvina Kiadó, Bp., 1979. 314; *Mojzsis Dóra*: A régi magyar öltözködés. Officina Kiadó, Bp., 1988. 13; *Tóth István György*: Magyaros viselet és nájmódi öltözködés: a női- és férfiruházat. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: *Kösa László*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 156.

ja le: „Egy este ő is theatrumba ment gyalog és egyedül, csak akkor sejtém meg, hogy jön, midőn mellett elméne. Plandrában, azaz térdig erő német nadrágban, viaszos nehéz stíliben láta meg felkötött ezüst sarkantyúval, mely a mágnás fiúknál ugyanazon elnémetesedni kezdő világban módi, de nem oly elhatalmazott, hogy nekem is így kellett volna öltözöm. —»Kis fiú — így mondá Orczy — mit mondana erre a tisztes öltözetre a nagyatyád, az én lovagló pajtásom, ha így látna. No jó, no jó, csak a szívetek magyar legyen még ha veszni indultatok is!»⁴ Eme kijelentésre Kazinczyt majd elnyelte a föld szegye-
nében. Kazinczy többször került kellemetlen helyzetbe németes öltözködése miatt. Amint másutt írta: „Egy magyar rábeszélé, öltözém strimflibe, cipőbe, s jelenjek meg így mindenütt Bécsben, azt teszi minden ifjabb magyar. Hittem neki, mert így jára Palásthy és Beöthy és Szláv secretáriusok, sőt bőrnadrágocskában láttam magát Pásztyort is, de stílibel, s ime Pászthornak ebédjén strimfliben jelentem meg, hajtáskával, koszperdel. Belépvén ebédlőjébe, megrezenék, midőn a falról Széchy, Skerleczi Miklós, Szily Somich Lázár néznek le rám, obester Draskovics János pedig, kinek szemeit a festő földre súlyesztetett, pirulni látszik érettem. A cseléd előttem ajtót nyit, s Pásztyort elnémulva fogadott. Csaknem elnyeje szegyenemben a föld. Jártam úgy ezután is, de Pásztyort elébe így nem mentem többé.”⁵

A fehér vászon- vagy selyemingre vették fel a dolmányt és a mentét, melyek ujjait ekkor már külön darabokból és vállban szabták. Az ujjait ívelten bevarrták a vállrészbé, a hátrészt pedig a francia frakk megoldásához hasonlóan ívelt darabokból állították össze, így alakult ki a jellegzetes zsinórral kiemelt hátvonal. Az elől gombos, csákóra vágott dolmány hossza csipőig megrövidült, vállban és derékban egyre szűkebb lett. 1730-tól a dolmány derékrésze megnyúlt és a csipőtől tölcésesen kibővült. A dolmány korábban variálható leppentős ujjai rögzített és visszahajtott közelövé változtak, elől megjelentek a zsebek. A fiatalok csipőig, az idősebbek combközépig erőt viseltek. A század közepétől a dolmány – a francia rokokó hatására – mellényszerűvé zsugorodott és ujjatlaná vált, *ujjatlan dolmány* elnevezéssel illették, melyből kialakult a XIX. század atillája.⁶ A dolmányt télen-nyáron hordták: a béleletlen könnyű *félszer-dolmány* nyári, a vastagabb bélelt *kétszer-dolmány* téli viselet volt.⁷

A dolmányra vették fel a mentét, mely egyenes szabású és hosszabb a dolmánynál. A XVIII. század közepétől a mente sokféleképpen változott és több típusa alakult ki. Az egyik változás, hogy az egyenes vállszabás megszűnt, amely a szerkezet orientális jellegét hangsúlyozta. A másik változás a francia divat hatására következett be: az öltözöt szűkebb lett, szorosan a testre szabták, a mellén sűrű ezüstgombobozással látták el, ugyanakkor nem gombolták össze, mert sokszor nem ért össze a mente az elején. A szárnyait elől lekerekítették, így egyre jobban kezdett hasonlítani a frakkhoz, ezért „frakkmentévé” alakult át.⁸ A korábbi szőrmebélés eltűnt, csak a széleit díszítették prémszegéllyel. Sokan a hagyományos szabású, de már rövidebb mente és dolmányformákat, vagy a francia mintára készült mellényt és fraktot viseltek. A férfiruhák díszítésére a hagyományos paszomány és zsinóros díszítés mellett megjelentek a selyem- és a fémszálás himzések, csipkerátétek, pitkykézések, melyek együtt sajátosan magyarrá, egyben európaivá is tették a férfioltözetet.⁹ A férfiak szattyán, vagy birkabőröböl készült piros, barna és sárga színű csizmát viseltek, elől térdig felhúzódó hegyes végződéssel. A lábbelik orra többnyire gömbölyű volt, a fából készült sarkot pedig bőrrrel vonták be.¹⁰

Míg a férfiruha részben megőrizte a magyaros-keleties hagyományt, addig a nők könnyebben vették át a nyugati divatot. A női viseletre főként a francia rokokó hatott, de díszítése továbbra is sajátosan magyar jellegű maradt, 1790-től pedig egyre magyarosabb formákat kezdtek viselni. Az alsóruházatot továbbra is a selyem- vagy pamutharisnya, pamutbugyogó, pamuting vagy ingruha adta, melyekre a fűző és az abroncsszoknya került. 1740 körül bécsi közvetítéssel, jelent meg „*vertigályos*” (francia *vertugadine* szóból), panies szoknya, azaz az abronccsal kimerevített harangszoknya, melyet a magyar köznép „*tyűkboritonak*, *kotlóboritonak*” nevezett.¹¹ A felsőruha továbbra is a vállfűzőből (mellényből és a pruszlikból), azaz magyar vállból, selyemből vagy csipkéből készült ingvállból, szoknyából és kö-

⁴ Kazinczy Ferenc: Önéletrajz. Bp., 1987. I. 75–80.

⁵ Nagy i. m. 13.

⁶ Tompos Lilla: A diszmagyar. Magyar Mercurius, Bp., 2005. 75; *Mojzsis* i. m. 14–15.

⁷ Tóth i. m. 156.

⁸ E viselet a *justeaucorps*-hoz hasonlított, melyet többnyire a bécsi udvarban élők viseltek.

⁹ Tóth i. m. 357; Tompos i. m. 68; *Voit Pál* (szerk.): Régiségek könyve. Gondolat, Bp., 1983. 357.

¹⁰ Tompos i. m. 91.

¹¹ A magyar nőket az különböztette meg a nyugati hölgyektől, hogy ruhájukon az abroncsok kisebbek voltak és nem fűzték magukat olyan szorosan a fűzőbe.

tényből állt. Magyaros jellegét a *csipkekötény* és a *pruszlik* adta. A szoknya esését a szoknya alá tett, derékra kötözött párnácskák biztosították.

A szoknyát képesekkel rögzítették a vállfűzőhöz. A ruha nyakkivágása francia hatásra mély lett, a nyak és a mell félig fedetlen maradt, bőven ráncolt ujjait két helyen szalaggal átkötötték, a kezelőrészt és a nyakkivágást csipkével szegélyezték. Felületét csipkével, arany- vagy ezüstpaszománnyal díszítették. A női ruhák alapanyaga igazodott az aktuális divathoz, egyszínű mintás vagy sokszínű virágos brokátok, selymek kerültek előtérbe a bársonnyal szemben.¹² Felöltöként prémmel bélelt vagy szegélyezett pelerines köpenyt, posztóból készített, prémmel szegélyezett vagy bélelt mentét, a leányok pedig többnyire félvállra vetett dolmányt viseltek.¹³ A nők lábbeliként himzett csatos, lapos sarkú cipőt hordtak, melyet idővel a hegyes, pántos, magas fasarkú francia cipőkre cserélték a hagyományos szattyán-, kordován- vagy birkabőreszima helyett.¹⁴

Az idegen hatás a hajviseletben is megjelent. Vas Gereben így nyilatkozott a korabeli magyar női hajviseletről: „A nők fejükön megtelepedett asztagokat, boglyákat viseltek, melyekhez szénahányó villa való fésűnek; ezeknek leírásához hat mesterember kell, hogy megmondja mindenik, mit készített a furcsa épülethez”. Magyaros hajviselete ebben az időben csak annak volt, aki nem ért rá divatosan megfésülködni.¹⁵ A nők hosszú hajukat hétköznapiokon simán hátrafésülték, enyhén göndörítették és változatos formájú kontyokba fogták. A francia hajviselet ellenére az asszonyok a fejükön magyaros himzett vagy aranycsipkés, illetve arany- vagy ezüsthímzésű főkötőt, a leányok pedig virágkoszorús pártát, vagy tollforgós posztó-, bársony- vagy nemezsuveget viseltek. A férfiak a XVI. század vége óta, hosszú göndör haját, szakállt ritkán, inkább csak hosszú pödrött bajuszt viseltek. A bécsi udvar főurai viszont rizsporos parókában, majd Mozart-sziluettben pompáztak. Divatból a köznemesség is elkezdte viselni a parókát, de a gúnyos közvélemény hamar leszoktatta erről őket. Fejfedőjük a visszahajtott szélű magas, prémszegélyű posztó-, bársony- vagy nemezsuveg volt, mely továbbra is tollforgóval rendelkezett.

II. József abszolutista intézkedései következtében újra feléledt a német ruhával szemben a magyar viselet, amely nagyobb mértékben a felvilágosodás, a francia forradalom hatására II. József halála után nyert teret. A francia forradalom következtében ugyanis Párizs elveszítette vezető szerepét, a francia divatlapok megjelenése szünetelt, a divatvilág Bécs felé fordult, majd Brünn, Drezda, Lipese lett a divat fővárosa, míg az idővel ismét vissza nem kerül Párizsba.¹⁶ A francia forradalom máig ható változásokat hozott a férfi és a női divatban, ugyanis eltűnt a térdnadrag (culotte), helyette divatba jött a hosszú pantalló. Eltűntek a rizsporos parókák és a hajköltemények, a merevített ruhaderekek, helyettük a nők gördögösen öltözködtek, melynek szabásvonalát az emelt derekú, túllból, muszlinból varrott könnyű ruhácskát, I. Napóleón uralkodásáról napjainkban is empire-vonalúnak nevezünk.¹⁷

Magyarországon II. Lipót trónra lépése és az 1790–92-es országgyűlés adott lendületet a magyar viselet előkerülésének.¹⁸ Olyannyira elterjedt az igény nemzeti viseletben járni, hogy az a következő évszázadban is megőrizte jelentőségét. II. Lipót támogatta ezt a törekvést, az 1790-iki pozsonyi koronázási ünnepségén maga is magyar díszruhát öltött, hasonlóan I. Ferenc király is, aki az 1792-ben koronázási ünnepségén szintén magyar díszruhát viselt.¹⁹ A nemrég még német plundrában és viaszos stíliben járó Kazinczy is örömmel látta ezt a változást. Nemzeti érzéseiket a külsőségekben is egyre jobban kifejezték, a bálokon magyar ruhán kívül mást nem lehetett viselni, akin német ruhát láttak, azt leszaggatták róla.

Sokan úgy vélekedtek, hogy a magyar ruha viselésével kezdett éledni a patriotizmus. Nemcsak az egész nemzet, hanem maga az országgyűlés is sürgette a régi magyar viselet helyreállítását. A magyar viselet kötelezővé tételére a rendek nagy hangsúlyt helyeztek, fő törekvésük volt, hogy mindkét nemű nemes magyar ruhában járjon.²⁰ Voltak a rendek tagjai között, akik a díszes magyar öltözeteket takaré-

¹² Téli ruhák esetén a két selyemszövet közé vattaréteget varrtak, illetve használtak rásaposztót is, mely fésűsgyapjából készült, sávolykötésű, festett és enyhén bolyhozott felsőruházati szövet volt.

¹³ Tompos i. m. 96, 102; Domanovszky i. m. 317; Mojzsis i. m. 22; Voit i. m. 357; Nagy Géza–Nemes Mihály–Tompos Lilla: A magyar viselet története. Magyar Mercurius, Bp., 2002. 18.

¹⁴ Tompos i. m. 91.

¹⁵ Nagy i. m. 10.

¹⁶ Nagy i. m. 18.

¹⁷ Nagy–Nemes–Tompos i. m. 18–19.

¹⁸ Nagy i. m. 7, 18.

¹⁹ Nagy i. m. 19.

²⁰ Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a Bécsi congressusig (1711–1815). In: Magyar nemzet története VIII. Szilágyi Sándor (szerk.) Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt. Bp., 1895–1898. 457.

kossági szempontból nem ajánlották, mondván, ha a magyar ruha viselésére vonatkozó törvényt megalakotnák, sok pénmet hoznának be és sok pénzt küldenének ki érte külföldre. A rendek végül kimondták, hogy *nem a ruha, de az erény teszi a nemzetet*.²¹

Az 1790–92-es országgyűlés a katonaság öltözetéről is intézkedett: „*Mint tudva van az, hogy a föld népe az országnak csupán a német öltözet miatt gyűlöli úgy annyira a gyalog katona sorsot, hogy azt másként nem, hanem erővel és természetes szabadságának iszonyú megsértésével lehet ezen életre hozni, szükséges a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ide értvén főképen a tisztviselőket is.*”²² Az előző századokban ugyanis főleg a katonaság tartotta fenn a nemzeti viseletet, s a katonai viselet szépsége és nemzeti hatása csak akkor kezdett tűnedezni, amikor felállították az állandó hadsereget, s egyseges egyenruhával látták el. A huszár hagyományörző egyesületek a mai napig őrzik a magyaros viseletet. Nemzetközi szinten annyira népszerű volt a huszárviselet a XIX. század elején, hogy a porosz katonaságnak csaknem a fele magyar ruhát viselt. Az 1805-ben Austerlitznél megvert oroszok hazánkon át vonultak haza és huszáraik magyar szabókkal levagdaltatták – felsőbb rendelet folytán – a dolmányaik és mentéik fecskefarkát. Az 1825-iki országgyűlés megnyitásakor Metternich naplójában írta, hogy a multság nem csak életrendjét zavarja meg, hanem azt a kényelmetlenséget is rárója, hogy nyelvéit és ruháját meg kell változtatnia. Latinul kell beszélnie és huszáruhát öltönie magára. Az egyetlen kedvezmény, amit megengedhet magának, hogy bajuszt nem kell növesztenie.²³

Az 1790-es évektől országszerte érvényesülő nemzeti ébredésnek, a rendi nacionalizmus feléledésének eredményeként megjelenő magyaros ruhaformák azonban még nem teremtettek önálló magyar divatot, sőt az 1820-as évekig a nemzetközi divat és a magyaros ruhák a legváltozatosabb keveredést mutatták. Az öntudatos magyar nemzeti ruhaformák megjelenését és széleskörű elterjedését – a korabeli sajtó és memoáriródalom alapján – a reformkor időszakára tehetjük.²⁴

Bagyinszky Marianna

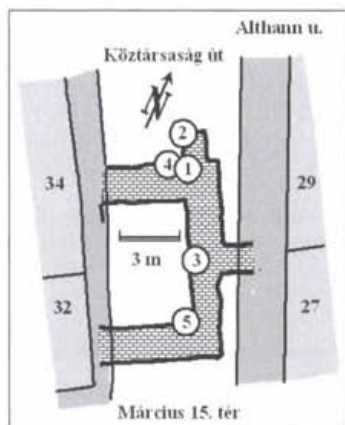
Kőzettani vizsgálatok a váci Főtér ásatási területén II.

A Honismeret 2008/1. számában megjelent cikkben¹ vázoltakat egészítem ki néhány újabb eredménnyel. 2010-ben ugyanis lehetőségem nyílt a váci főtéri ásatások szilárd kőzetanyagának vékonycsiszolatos tanulmányozására és ezt szeretném ismertetni, illetve a korábbi vizsgálatokkal együtt összefoglalni a mintavételi helyek anyagával.

A Bécsi kapu

Az alapfalak jórészt homokkőből és andezittufából épültek, az andezit, mészkő/dolomit aránya néhány százalékot tesz ki.²

Homokkő (Hárshegyi Homokkő,³ Vác, Bécsi kapu 5. számú minta) a falazóanyag több mint felét alkotja. Színe szürke, sárgásbarna, lilásvörös és változatos szemcsenagyságú. A vizsgált minta sárgásvörös színű, osztályozatlan, durva – középszemű kvarchomokkő agyagásványos – limonitos kötőanyaggal. A ho-

A középkori Bécsi kapu feltárása a mintavételi helyekkel (az eredeti felvétel alapján készült egyszerűsített ábra)

²¹ Marczali i. m. 531.

²² Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. Bp., 1905. 28.

²³ Nagy i. m. 18.

²⁴ Vö. Bagyinszky Marianna: Nemzeti viseletek a reformkorban. Honismeret 2010/6. 77–80.

¹ Fehér Tamás: Kőzettani vizsgálatok a váci főtér ásatási területén. Honismeret 2008/1. 58–62.

² Fehér i. m.

³ Gyalog L. (szerk.): Magyarázó Magyarország fedett földtani térképéhez 1: 100 000. MÁFI, 2005. 188.